

11. Про нові стандарти Базельського комітету з банківського нагляду «знай свого клієнта»: Лист Національного банку України від 21.12.2001 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=v8021500-01>.
12. Сорок Рекомендацій Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF) Системний № 835_001 від 25 вересня 2003 року // Урядовий кур'єр. – 2003. – № 179.
13. Конвенція РС Про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом від 8 листопада 1990 р. // Офіційний вісник України. – 1998. – № 13. – С. 304.
14. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності Прийнята резолюцією 55/25 Генеральної Асамблеї від 15 листопада 2000 року // Офіційний вісник України. – 2006. – № 14. – Ст. 1056.

Анотація

Міловідов Р.М. Огляд міжнародних вимог криміналізації легалізації (відмивання) доходів, одержаних від злочинів. – Стаття.

Актуальність проблеми полягає в широкому поширенні такого злочину, як відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом, і необхідності приведення державами свого національного законодавства з боротьби з відмиванням доходів у відповідність до міжнародно-визнаних норм.

У статті аналізуються норми міжнародного права щодо протидії відмиванню доходів, одержаних злочинним шляхом. Визначаються основні концептуальні вимоги щодо основних ознак легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом.

Ключові слова: відмивання (легалізація) злочинних доходів, міжнародні вимоги, боротьба з відмиванням доходів.

Summary

Milovodov R.M. A review of international requirements of criminalization of legalization (washing) of the profits got from crimes. – Article.

The actuality of this theme is in a wide circulation of such crime as laundering of proceeds which were received by a criminal way. The state needs to make the national legislation concerns with struggle against laundering of proceeds in conformity international norms.

In this article the author analyzed norms of international law concerning with counteraction of laundering of proceeds which were received by a criminal way. The basic conceptual requirements defined in this article concerning with the main features of laundering of proceeds' legalizations received by a criminal way.

Key words: money-laundering, international requirements, combating money-laundering.

УДК 343.211:316

О.В. Харитоновна

ВИНИКНЕННЯ І РОЗВИТОК СОЦІОЛОГІЧНИХ ЗАСАД У КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІЙ ДОКТРИНІ СУЧАСНОСТІ

Соціологічний підхід до дослідження права, у тому числі кримінального, передбачає вивчення юридичних явищ принаймні в трьох основних напрямках.

Перший, вихідний напрям – вивчення тих особливостей соціально-економічних умов життя, що вимагають юридичного врегулювання суспільних відносин

у кримінально-, цивільно-, адміністративно-правовій та інших формах. У ході дослідження, проведеного в цьому напрямі, виявляються потреби суспільства у певному виді правового регулювання і відбувається пояснення вибору юридичних засобів їх задоволення. Якщо таке дослідження проводиться в рамках загальної теорії права, то його результати з'являються як теоретичне обґрунтування системи права, галузі якої повинні загалом і в цілому відповідати видам суспільних відносин і відповідати специфічним соціальним потребам їхніх учасників. Якщо ж подібне вивчення проводиться в рамках галузевої юридичної науки, наприклад кримінально-правової, то його результат – наукова база для обґрунтування необхідності правової охорони певних, найбільш соціально значимих суспільних відносин.

Другий напрям охоплює дослідження соціального, соціально-психологічного і юридичного механізму дії правової норми. Вивчення соціального і соціально-психологічного механізмів передбачає визначення відповідних факторів, що впливають на виконання юридичних норм, і побудову ряду поведінкових моделей, що дозволяють досліджувати сукупну дію всіх цих соціально і юридично значимих факторів, зведених у єдину систему. Його результати служать теоретичною базою для науково обґрунтованих рекомендацій правозастосовчим органам і для удосконалення законодавства шляхом збагачення його соціального змісту за рахунок відображення в правових нормах економічних, соціальних, політичних, психологічних та інших моментів. У свою чергу дослідження юридичного механізму веде до створення теоретичного фундаменту для поліпшення структури самих правових норм, більш чіткого вираження їхнього юридичного змісту шляхом уточнення прав і обов'язків учасників правовідносин і для раціоналізації законодавчої техніки.

Третій основний напрям включає вивчення ефективності правових норм, у процесі якого виявляється достатність або недостатність юридичних засобів, обраних для досягнення поставлених соціальних цілей.

Викладене переконує, що соціологічні моменти пронизують всі основні напрями юридичного дослідження. Більш того, оскільки соціально-економічні відносини об'єктивно є первинними, визначальними стосовно права, остільки соціологічні моменти відіграють провідну роль і при теоретичному освоєнні правової дійсності. Така позиція підкреслює особливу значимість соціологічного методу саме в кримінальному праві, оскільки воно покликане охороняти найбільш важливі суспільні відносини.

У цій ситуації дослідження за допомогою соціологічного методу злочину і покарання як явищ соціальних дозволяє, по-перше, оцінити суспільні відносини з погляду можливості включення їх у сферу кримінально-правової охорони; по-друге, досліджувати процес функціонування кримінально-правових норм у суспільстві, або, що одне й те саме, соціальний механізм їхньої дії, що дає можливість установити соціальні фактори, які впливають на застосування кримінально-правових норм; і, по-третє, сприяє одержанню соціальних результатів дії норм кримінального права, тобто оцінці їх ефективності, що надає істотну допомогу в правотворчості і правозастосуванні.

З огляду на те, що будь-яке поняття, норма, інститут кримінального права в найбільш загальній, абстрактній, юридичній формі відображають реальні явища суспільного життя, реальні суспільні відносини, завданням соціологічного дослідження в даному разі є розкриття конкретного змісту цих явищ і відносин, розкриття змісту кримінально-правових норм у їх реальному соціальному бутті. Не обмежуючись описом, соціологічне дослідження проблем кримінального права повинне пояснювати ті соціальні закономірності, яким підкоряються ці явища і відповідні їм поняття, норми, інститути кримінального права. Все це, у кінцевому підсумку, повинне сприяти удосконаленню кримінальної політики і більш глибоким теоретичним дослідженням у науці кримінального права.

Таким чином, визнання соціологічного методу одним з основних у науці кримінального права, про що свідчить аналіз сучасних підручників і курсів кримінального права, є цілком обґрунтованим. Проте закріплення позицій соціологічного методу в кримінально-правовій науці відбулося не одразу, воно є результат завзятої праці багатьох учених-криміналістів. Дослідження генезису процесу становлення і закріплення позицій соціологічного методу у вітчизняній кримінально-правовій науці доводить, що одним з перших, хто використовував соціологічні характеристики, наголошуючи на необхідності вивчення кримінального права і закону як явищ суспільних, був видатний український криміналіст професор О.Ф. Кістяківський (1833–1885).

Грунтовний аналіз праць науковця дає підстави стверджувати, що він зарекомендував себе як прихильник класичної школи кримінального права, широко використовуючи догматичний, історичний і порівняльний методи. Водночас ретельний аналіз його кримінально-правової спадщини свідчить, що, хоча соціологічний метод ним прямо не називався, в поглядах ученого намітився певний поступовий перехід від догматичного методу до аналізу суспільної природи кримінального права. О.Ф. Кістяківський ніби передбачив появу соціологічної школи в кримінальному праві, а саме тих її досягнень, які пройшли перевірку часом: він одним з перших збагнув необхідність розкриття соціального змісту кримінального права та його інститутів, наблизившись, таким чином, до найкращої частини вчення соціологів. Завдяки цьому можна стверджувати, що О.Ф. Кістяківський стояв на передових позиціях науки свого часу і впритул підійшов до розуміння значущості соціологічних засад в дослідженні кримінально-правових явищ.

Пізніше ці ідеї одержали відображення в роботах учених, які стали прихильниками соціологічної школи кримінального права, що виникла на початку 80-х рр. XIX ст. І.Я. Фойницький, М.М. Полянський, С.В. Познишев, М.П. Чубинський, М.Н. Гернет, С.К. Гогель значну увагу приділяли висвітленню проблем кримінального права в соціологічному аспекті, що було значним кроком уперед в розвитку кримінально-правової науки.

Аналізуючи позитивні зрушення, до яких привів соціологічний напрям в науці кримінального права, необхідно сконцентрувати увагу на тому, що соціологічна школа, проголосивши існуючу до неї науку кримінального права

такою, що не відповідає потребам суспільства, застаріла і саме тому названа «класичною школою», незабаром сама пережила певну трансформацію. У 1889 році соціологи організували Міжнародну спілку криміналістів, яка проіснувала до Першої світової війни і провела до 1915 р. дванадцять своїх з'їздів. Причому для участі в цих з'їздах запрошувалися криміналісти з багатьох країн, у тому числі і класики, і неокласики. Поступово позиції класичної і соціологічної шкіл почали зближатися. З'явилася група криміналістів, які інтегрували ці концепції, об'єднавши те позитивне, що існувало у вченнях обох шкіл. Така інтеграція ще більше посилилася в наступні роки, і в подальшому соціологічний підхід до кримінально-правових проблем у поєднанні з догматичним їх вивченням отримав доволі широкий розвиток.

В радянський період кримінально-правова література характеризувалася спробами знайти позитивне вирішення питання про об'єднання юридичного і соціологічного аспектів досліджень. Особлива увага соціологічному елементу в кримінально-правових дослідженнях приділялася в 20-і рр. ХХ ст., коли деякі автори намагалися послідовно виходити з примата соціологічного підходу над юридичним або у всякому разі з їх органічного синтезу. Щодо цього становлять інтерес підручники із Загальної частини кримінального права А.А. Піонтковського (вид. 1924, 1927 і 1929 рр.). У них перший розділ має назву «Соціологічне вчення про злочин», за ним йде розділ «Заходи боротьби зі злочинністю» і, нарешті, розділ «Юридичне вчення про злочин». Автор прагнув розкрити природу кримінального права, спираючись в першу чергу на дослідження суспільних потреб, які можуть і повинні задовольнити кримінально-правові норми. Це дозволило йому досить глибоко розробити матеріальне визначення поняття злочину, яке, незважаючи на надмірну ідеологізацію і відсутність вказівки на нормативну ознаку, становило велику цінність у тому сенсі, що розкривало соціальну природу злочину. А.Н. Трайнін у підручнику «Кримінальне право, частина Загальна» (1929 р.) приділив велику увагу історико-соціологічному дослідженню кримінального законодавства і соціологічному вивченню злочинності. Але під час розгляду інститутів кримінального права пануючим з'явився юридичний аспект.

В наступні роки використання соціологічного методу в кримінальному праві було обмежене: у період з 1938 по 1952 рік вийшов п'ятьма виданнями підручник із Загальної частини кримінального права, написаний колективом учених Всесоюзного інституту юридичних наук; пізніше були видані посібники і підручники із Загальної частини, написані колективами вчених МДУ, ЛДУ, Вищої школи МВС СРСР та ін. В усіх них необхідність сполучення в дослідженні проблем кримінального права юридичного і соціологічного аспектів визнавалася, але переважно в декларативній формі. Можливо, подібна ситуація була викликана побоюваннями, що соціологічний метод у кримінально-правових дослідженнях міг бути визнаний запозиченим з арсеналів буржуазних напрямів юриспруденції, що в той час виявлялося неприпустимим. Критикуючи буржуазну соціологічну школу кримінального права, деякі автори з підозрою почали

ставитися до соціологічного методу взагалі. Саме слово «соціологічний» почало носити негативний відтінок.

Лише в 70-і рр. ХХ ст. ситуація поступово змінилася, впровадження соціологічного методу в кримінально-правову науку знову було активізоване. З'явилися роботи, в яких ширше, ніж раніше, одержувала висвітлення проблема соціальних причин правопорушень, соціальної обумовленості і соціальної ефективності кримінально-правових норм.

Першою серйозною монографічною роботою з цієї проблематики в той період можна вважати книгу О.А. Герцензона «Кримінальне право і соціологія» (1970). За нею вийшли друком монографії І.І. Карпеця «Покарання» (1973), П.С. Дагеля «Необережність. Кримінально-правові і кримінологічні проблеми» (1977), П.С. Тоболкіна «Соціальна обумовленість кримінально-правових норм» (1983), В.М. Когана «Соціальний механізм кримінально-правового впливу» (1983), Л.І. Спиридонова «Соціологія кримінального права» (1986), де також більш широко використовувався соціологічний метод у дослідженні кримінально-правових проблем.

В сучасній науці кримінального права соціологічний метод визнається одним з основних. Він дає можливість встановити адекватність ознак того або іншого діяння, описаних у законі, властивостям фактично вчинених суспільно небезпечних діянь, усвідомити як можливі прогалини, так і надмірності законодавчого тексту, оптимальність обсягу криміналізації і відповідність заходів кримінально-правового впливу ступеню суспільної небезпечності відповідних діянь. При застосуванні соціологічного методу використовуються конкретно-соціологічні дослідження (анкетування, аналіз статистичних даних, інтерв'ювання та ін.) для виявлення соціального змісту конкретних злочинів, їх видів, соціальної характеристики суб'єктів різних злочинів, що дозволяє судити про ефективність норм кримінального закону, надає істотну допомогу в процесі правотворчості. Дослідження злочину і покарання як явищ соціальних дозволяє вирішити питання про соціальні чинники, які впливають на криміналізацію або, навпаки, декриміналізацію певного діяння, що має вирішальне значення для законодавця. Вивчаючи ці соціальні чинники (економічні, політичні, моральні, історичні тощо), наука робить висновки щодо необхідності кримінально-правової заборони, або її передчасності, або навіть непотрібності взагалі. При цьому необхідно відзначити, що в сучасній кримінально-правовій науці перспективу мають саме ті дослідження, які пов'язані із встановленням чинників, що впливають на існування кримінально-правової норми, та з класифікацією їх, оскільки сьогодні не існує єдиного підходу до цього питання. Крім того, різноманітність термінів, якими визначаються зазначені чинники (наприклад, їх називають «підставами», «умовами», «критеріями» криміналізації (чи декриміналізації), також потребує наукового дослідження та уніфікації.

І нарешті, перспективність використання соціологічних основ у сучасному кримінальному праві пов'язана з реформуванням кримінального законодавства, що безумовно відображається і на змісті кримінально-правової політики. Так, наприклад, у КК України 2001 р. змінена ієрархія охоронюваних кримінальним

законом соціальних відносин, яка ґрунтується на загальнолюдських цінностях «людина – родина – суспільство – держава». Крім того, акцентована необхідність захисту основ конституційного ладу і національної й економічної безпеки держави, що означає стан захищеності національних інтересів від внутрішніх і зовнішніх загроз і забезпеченість прогресивного розвитку країни. Як бачимо, аналіз соціальних змін, що відбуваються у нашій державі, дозволяє розробити перспективи формування певних пріоритетів у кримінально-правовій політиці України.

Таким чином, соціологічні засади в дослідженні кримінально-правових норм та інститутів становлять принаймні одне з найбільш цінних зернят в їх науковому пізнанні. Однак звідси не випливає, що соціологічний підхід в осмисленні кримінального права може бути абсолютизований. Навпаки: плюралістичний підхід до методологічної бази кримінально-правових досліджень має забезпечити повноцінне використання кожного з підходів з урахуванням їх можливостей та меж застосування.

Анотація

Харитонова О.В. Виникнення і розвиток соціологічних засад у кримінально-правовій доктрині сучасності. – Стаття.

Дана робота присвячена аналізу процесу виникнення, становлення і розвитку соціологічних засад у вітчизняній кримінально-правовій науці, дослідженню наявного стану соціологічних досліджень у кримінальному праві і окресленню перспектив використання соціологічних основ у формуванні змісту кримінально-правової політики сучасної української держави.

Ключові слова: соціологічна школа, кримінальне право, соціологічні засади, кримінально-правова політика, кримінально-правова доктрина.

Summary

Harytonova O.V. An origin and development of sociological principles in the criminal and legal doctrine of contemporaneity. – Article.

In this article the author analyzes the process of emergence and development of sociological principles in the Ukrainian criminal law science; it also investigates the current state of the social research in the criminal law and identifies the prospects of the sociological foundations usage in formation of the modern Ukrainian criminal policy.

Key words: sociological school, criminal law, sociological principles of criminal l policy, criminal doctrine.